

האם ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק

הרב רועי סיטון

הקדמה

בשו"ת גינת ורדים (חלק אורח חיים כלל ג סימן יב) דן בקידוש הבוקר של שבת [ויו"ט], אם יוצאים ידי חובה אף אם לא אוכלים סעודה ממש. והעלה באחד הצדדים להקל, שבשעת הדחק ניתן לסמוך על דעת רב ור' יוחנן שאין צורך בקידוש במקום סעודה.

וראינו לברר האם ניתן לצרף בכלל סברא כזו, שהרי מפשט הגמרא עולה בבירור שהלכה כשמואל, וכן פסקו כל הפוסקים ללא יוצא מן הכלל.

סוגיית הגמ' בנדה

במשנה בנדה (ז ע"ב) מובאת מחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים לגבי אשה שלא ראתה כבר ג' עונות, האם בפעם הבאה שתראה היא מטמאה מעת לעת למפרע (ככל הנשים), או שדיה שעתה. לדעת ר"א דיה שעתה וחכמים סוברים שמטמאה מעת לעת.

ובגמרא (ט ע"ב) איתא: "ת"ר, מעשה ועשה רבי כר' אליעזר, לאחר שנזכר (שלא יפה הורה, רש"י) אמר: כדי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. מאי לאחר שנזכר? אילימא - לאחר שנזכר דאין הלכה כר' אליעזר אלא כרבנן, בשעת הדחק היכי עביד כוותיה? אלא - דלא איתמר הילכתא לא כמר ולא כמר, ומאי לאחר שנזכר - לאחר שנזכר דלאו יחיד פליג עליה, אלא רבים פליגי עליה, אמר: כדי הוא ר' אליעזר לסמוך עליו בשעת הדחק". ע"כ.

ומדברי הגמ' עולה בפשטות דהיכא שהוכרעה ההלכה א"א לסמוך על דברי היחיד אפילו בשעת הדחק, ורק אם לא הוכרעה ההלכה – ניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק.

דברי החזו"א בזה

החזו"א (י"ד סימן קנ, אותיות ג,ד) ג"כ הבין כך בגמ' בנדה, אך הקשה על פי זה מהגמ' בביצה (יא ע"א), ששם נחלקו ר' יהושע וחכמים אם מותר לטטוח את החלבים ביו"ט, שלדעת ר"י מותר, ולחכמים אסור. ופסק רב מתנה "אין הלכה כר' יהושע", ומקשה שם הגמ' "פשיטא, יחיד ורבים הלכה כרבים", ומתרצת

דמהו דתימא דמסתבר טעמיה דר"י, קמ"ל. ומעיר החזו"א שלפי דברי הגמ' בנדה אינה מובנת שאלת הגמ' בביצה "פשיטא", שהרי דברי רב מתנה אינם מיותרים, שכן רב מתנה חידש שכעת חשיב "איתמר הלכתא", וא"א לסמוך על דברי ר' יהושע אפילו בשעת הדחק, משא"כ אילולא דברי רב מתנה ניתן היה לסמוך על דברי ר' יהושע בהפסד מרובה וכי"ב.

ולכן מפרש החזו"א בצורה מחודשת את הגמרא בנדה, שמש"כ ש"לא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר", שעל זה נאמר שניתן לסמוך בשעת הדחק על היחיד, אין הכוונה שלא נאמרה בזה שום הכרעה, אלא הכוונה שכאן נאמר בפירוש שבסוגיא זו לא הוכרעה ההלכה.

כלומר כל מקום שישנה מחלוקת יחיד ורבים, הרי זה כאילו איתמר הלכתא שהלכה כרבים, ורק במקום שישנה מסורת ברורה שכאן בפירוש נאמר שאין לפסוק דוקא כהרבים – בזה יש לסמוך על היחיד בשעת הדחק.

החזו"א מרחיב עוד את דבריו

החזו"א (בסוף אות ד) מרחיב עוד את הגדר של "איתמר הלכתא", שבו לא ניתן לסמוך על דברי היחיד בשעת הדחק, וז"ל: "והנה במקום שנחלקו הפוסקים, אם רוב הפוסקים מסכימים לדעת אחת, אין סומכין על היחיד אף בשעת הדחק, דזה מקרי איתמר הלכתא, וכש"כ כשאין פלוגתא באחרונים וכגון שנחלקו בדורו של הרמב"ם, והסכימו הרא"ש והר"ן לדעת אחד מהם, או שהכריע השו"ע והאחרונים¹ לדעת אחת, דזה מקרי איתמר הלכתא". ע"כ.

וחלק בזה על דברי החכם צבי (שו"ת, סי' ק), שכתב להקל ללמוד תורה לאבל בחוה"מ, ולסמוך על דעת הרמב"ם שסובר שאין לנהוג אבלות אפילו בצינעא בחוה"מ (ודלא כמ"ש השו"ע והפוסקים שיש לנהוג אבלות בצינעא), משום שיש בזה שעת הדחק, שכן אינו נכון ללמוד בדברים הרעים בחוה"מ.

---

1. יש לשים לב שאין כוונת החזו"א לומר שא"א לחלוק על השו"ע, שהרי החזו"א עצמו חולק על השו"ע בכמה מקומות, אלא כוונתו להסכמת השו"ע והאחרונים, דהיינו כשרוב האחרונים הסכימו לדעת השו"ע חשיב כאתמר הלכתא (ודלא כמו שהבין הגרע"י בשו"ת יבי"א ח"י עמ' רצ, שאין לחלוק על השו"ע).

תשובת הרשב"א

בהמשך דבריו מתייחס החזו"א לתשובת הרשב"א (חלק א סימן רנג), וכדי שהדברים יובנו בעז"ה נצטט תחילה את דברי הרשב"א ואת הפירושים שנאמרו בו, ואח"כ את דברי החזו"א.

וז"ל השאלה: "ומה שאמרת הלכה למעשה בדברים שהן במחלוקת בין חכמי הפוסקים שזה אוסר וזה מתיר. נאמר כדאי הוא פלוני המיקל לסמוך עליו? או נאמר כיון שהרב האלפסי והרמב"ם ז"ל שוין בכל לדעת אחת זולתי במקומות ישנו דין. מן החיוב הוא שנסמוך עליהם בין בקוליהון בין בחומריהון ולא נסמוך על פוסק אחר להקל?", עכ"ל השואל.

והשיב הרשב"א ז"ל: "תחלת כל דבר אומר שאין אומרים כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בזמן שיש גדול ממנו בחכמה ובמנין. דהלכה פסוקה היא דהולכין אחר הגדול בחכמה ובמנין. ואפילו בשעת הדחק אין סומכין על הקטן בחכמה ובמנין, וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים, אלא אם כן שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה או כיוצא בזה. וכמו שאמרו בפ' קמא דנדה (ט ע"ב) מעשה ועשה רבי כרבי אלעזר. לאחר שנזכר אמר כדאי הוא ר' אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ואקשינן מאי לאחר שנזכר? אילימא לאחר שנזכר דאין הלכה כרבי אלעזר אלא כרבנן, בשעת הדחק היכי עביד כותיה? אלא דלא איתמר לא הלכתא כמר ולא הלכתא כמר. ומאי לאחר שנזכר? דלאו יחיד פליג עליה אלא רבים פליגי עליה, אמר כדאי הוא רבי אלעזר לסמוך עליו בשעת הדחק. ואמרינן התם מאי שעת הדחק? איכא דאמרי שעת בצורת הואי. איכא דאמרי אפיש עובדא וחשו רבנן לפסידא דטהרות". ע"כ.²

והבין הרמ"א (חו"מ סימן כה) וכן הש"ך (י"ד ס"ס רמב) שכוונת הרשב"א במשפט המודגש לומר שבין במקום מחלוקת יחיד ורבים, ובין במחלוקת קטן וגדול – ניתן לסמוך על היחיד והקטן בשעת הדחק.

אולם החזו"א העיר על הבנה זו, וז"ל: "אבל אילו כן אין מקום לכל הדברים האמורים בלשון הרשב"א ז"ל, שמאריך במקום שאין ראוי לכך, ומקצר במקום שצריך להאריך, וכל הסגנון מהופך, דהו"ל להתחיל בשעת הדחק ולסיים בו". ע"כ. ונראה שכוונת החזו"א היא שע"פ פי' הש"ך הרשב"א התחיל בהלכה עצמה שאין לסמוך בשעת הדחק, ואז ביאר במאי מיירי (קטן מול גדול או יחיד מול רבים) ושוב חזר לבאר הדין שאם יש הפסד מרובה יש לסמוך על היחיד, כלומר

2. בהמשך דבריו מגדיר הרשב"א כללים נוספים בפסיקת הלכה, אך אינם שייכים לנדון דידן.

שהיה ראוי יותר שהרשב"א יכתוב 'אין סומכין על הקטן בחכמה ובמניין, וכן במחלוקת יחיד ורבים, אפילו בשעת הדחק, אא"כ שעת הדחק שיש בו הפסד מרובה'.

ולכן כתב וז"ל: "אבל נראין הדברים דשמטו כאן בהעתקה, וכוונת הרשב"א דלא נאמר דין שעה"ד היכי דההלכה הוכרעה ע"פ דין הלך אחר הגדול או אחר הרבים, אלא במקום דלא איתמר הלכתא, ואם באנו למלאת החסר בל' הרשב"א צ"ל 'וכן במקום מחלוקת יחיד ורבים אא"כ לא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר סומכין בשעה"ד שיש בו הפ"מ או כיר"ב". ע"כ.

אולם הדוחק העצום בכיוון זה הוא מבואר, שכן רחוק מאוד לומר שמדברי הרשב"א 'נשמט' משפט. וכל זאת מכח דקדוק לשוני, שלכאורה יש ליישבו בפשטות, וכמו שיתבאר בעז"ה.

ותחילה יש להקדים שתשובה זו אינה כתובה בספר פסקים, אלא בתשובות, וידוע שכאשר הרב עונה תשובה, הוא מכוון אותה כלפי השואל, וא"כ בנדון דידן שהרשב"א הרגיש שיתכן והשואל הוא קצת קל דעת, בשאלו: "האם נאמר כדאי הוא פלוני המיקל לסמוך עליו"? ולא הזכיר כלל שעת הדחק וכיר"ב, אלא בפשטות רצה להקל בכל המחלוקות. ולכן הרשב"א פתח ואמר שאין סומכין כלל על דברי היחיד או הקטן, ואפילו בשעת הדחק אין לסמוך, אלא כשיש הפסד מרובה, וכביכול רצה לגלות את ההיתר רק בסוף, אחרי שהדבר ברור שאינו פשוט כלל לסמוך להקל.

ולפי זה ג"כ מיושב מדוע הרשב"א נקט לשון הפוכה מהש"ס, שבגמ' כתוב שיש לסמוך על היחיד בשעת הדחק, ואילו הרשב"א כתב שאין לסמוך על היחיד בשעת הדחק, ועפ"י האמור הרשב"א בכוונה התנסח בחומרה כלפי דעת השואל שהיתה להקל מאוד.

ונראה שלזה התכוון הש"ך באמרו "וכל מעיין בצדק ישפוט שדברי הרב ברורין ואין צורך להאריך בדברים פשוטים".

ואחר הודיענו ה' את כל זאת, נראה ברור שדעת הרשב"א שניתן לסמוך על היחיד כנגד הרבים בשעת הדחק של הפסד מרובה וכיר"ב, ודלא כדברי החזו"א שהגביל זאת להיכא דנאמר בפירוש דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר³.

---

3. וכדרך אגב ניתן להעיר ג"כ, שע"פ דברי הרשב"א שרק בהפסד מרובה ניתן להקל, א"כ הדבר ברור שא"א לקבל את חידוש הגינת ורדים שאם לא יאכל בקידוש היום נחשבת ל"שעת הדחק".

ישוב הקושיא מהגמ' בביצה

א"כ כעת מוטל עלינו ליישב את הקושיא של החזו"א מהגמ' בביצה, שעליה נשען כל יסודו של החזו"א, כלומר מדוע שאלה הגמ' על רב מתנה שאמר שאין הלכה כר' יהושע "פשיטא", והלא הועילו דבריו שכעת א"א לסמוך על ר' יהושע אפילו בשעת הדחק.

ולכאורה בפשטות ניתן היה לתרץ דאה"נ שהגמרא יכלה לתרץ כן, אלא חד מתרי ותלת נקיט, והעדיפה לתרץ שיש חידוש בעצם הפסיקה, כיון שהיתה לנו ה"א שיש להכריע לגמרי כר' יהושע, ואפילו שלא בשעת הדחק.

אולם ניתן לומר תשובה אחרת מהותית יותר, שכן קושיית החזו"א היתה מדוע דברי רב מתנה מיותרים, והלא הם מועילים שהוציאו את דברי ר' יהושע מהמקום של 'לא איתמר הלכתא', 'לאיתמר הלכתא'.

וא"כ יש לדון בגדר של 'איתמר הלכתא', האם לכל אחד יש את הזכות לומר שהלכה כפלוני וממילא שלא ניתן יהיה לסמוך על החולקים אפילו בשעת הדחק. כלומר יש לשאול במה גדול כוחו של רב מתנה יותר מהחכמים שחלקו על ר' יהושע גופיה, שעפ"י דבריהם לא נאמר שאין הלכה כר' יהושע אפילו בשעת הדחק? ועוד, הלא אם יקום חכם אחר בדורו של רב מתנה ויאמר שהלכה כר' יהושע, ממילא דברי רב מתנה לא יהיו כאיתמר הלכתא, וא"כ מכח מה נאמר שדברי רב מתנה הם כאיתמר הלכתא?

ולכאורה נראה ברור שבאמת עיקר הסיבה שהדברים הללו נחשבים כאיתמר הלכתא, היא משום שהדברים נקבעו בתלמוד כהלכה פסוקה שאין חולקים עליה, ועם ישראל קיבל את התלמוד הבבלי כהלכה פסוקה, ולכן כשהובא בתלמוד שאמר רב מתנה שאין הלכה כר' יהושע – אין לסמוך עליו אפילו בשעת הדחק.

כלומר עפ"ז בתקופת רב מתנה דבריו עדיין לא נחשבו כ"איתמר הלכתא", אלא רק אחר שהחליט רב אשי לקבעו בתלמוד כהלכה פסוקה, ועם ישראל קיבלו – נחשב ב"איתמר הלכתא".

לדברים אלו בפשטות אין נ"מ הלכתית כלשהי, כיון שאין לנו מקורות נוספים שבהם מובאים דברי רב מתנה וכיו"ב מלבד התלמוד הבבלי⁴. אולם יש לכך נ"מ לנדון דידן, ליישב הקושיא מביצה, שכן ע"פ ההקדמות הנ"ל מובן מאוד מדוע הגמ' שואלת על רב מתנה גופיה "פשיטא, יחיד ורבים הלכה כרבים", שכן

4. ואדרבה, המקורות היחידים שיש לנו לדברי האמוראים מלבד התלמוד הבבלי הם הירושלמי והמדרשים, ואנו יודעים שהדברים שהובאו שם אינם נחשבים כהלכה פסוקה, ואכמ"ל.

מבחינת רב מתנה דבריו עדיין לא נחשבים כ'איתמר הלכתא', וא"כ מה הועיל בפסיקה זו.

תשובת האגרות משה

הגר"מ פיינשטיין באג"מ (חאו"ח ח"א סימן נא) נשאל האם ניתן לעשות מקוה בעזרת נשים שבבית הכנסת. ואחד הצדדים שצירף להקל היה שניתן לסמוך על דעת ר' יהודה במשנה, שמותר למכור ביהכ"נ סתם, והקונה עושה מה שרוצה. ואע"פ שכל הפוסקים לא פסקו כדעת ר' יהודה, אלא כדעת חכמים, ניתן לסמוך בשעת הדחק על דברי ר' יהודה.

וז"ל: "דכיון דלא איפסק בגמ' הלכה כחכמים בפירוש, רק משום שהלכה כרבים, כדאי הוא היחיד לסמוך עליו בשעת הדחק באיסור דרבנן, כמפורש בש"ך יו"ד ס"ס רמ"ב בהנהגות הוראת או"ה. ואין לומר דהפסק שבפוסקים הוא כאיפסק בפירוש, דהא הפוסקים לא הכריעו מצד עצמם שהלכה כחכמים, דאין להם כח להכריע בין התנאים והאמוראים, רק שהעתיקו הדין כחכמים מהכלל הלכה כרבים. ול"ד לנפסק בגמ' בפירוש, שהתם הכריעו חכמי הגמ' שדברי השני אינם כלום ואין לסמוך עליו אף במקום הדחק. אבל פסקי הגאונים במחלוקת חכמי הגמ' אינם הכרעה והוא כלא איתמר הלכתא, רק מצד שהלכה כרבים פסקו, שמצד זה הא יש לסמוך על היחיד בשעת הדחק". ע"כ. וסייע לסברא זו מדברי הט"ז ביו"ד סימן רצג, שהתיר כו"ב באיסור חדש בשעת הדחק, אע"פ שזו מחלוקת ראשונים.

ודברים אלו כמובן מחודשים ביותר, לומר שאפילו במחלוקת תנאים אין אנו אומרים "איתמר הלכתא".

ולכאורה נראה שאין זו הגישה הרווחת בפוסקים כלל, שכן עפ"ז אם יקרה שישפך חלב לתוך בשר עוף באופן שאינו בטל בשישים (וא"א להרבות בבשר עוף, למ"ד דשרי לבטל בכה"ג), ויהיה בכך הפסד מרובה, האם שייך לומר שנסמוך בשעת הדחק על דעת ר' יוסי הגלילי שסובר שאין איסור בשר בחלב בבשר עוף? ברור מדברי הפוסקים שלא העלו כלל סברא כזו על דל שפתיהם, שאין שייכות כלל לומר כן. וכל היד המרבה לבדוק בפוסקים תמצא שאין סומכים על דברי תנא שנדחה.

דברי הרשב"ץ בנדה

הרשב"ץ בפסקיו בנדה (ט ע"ב) כתב בזה"ל: "יחיד ורבים שנחלקו ולא נפסק בתלמוד כאחד מהם, יש אומרים שעושים כדעת היחיד בשעת הדחק. ואינו נראה לומר כן במחלוקת תנאים ואמוראים, אלא רק במחלוקת גאונים ופוסקים ובמילתא דרבנן". ע"כ.

ולכאורה דבריו מתיישבים הרבה יותר מאשר הדעות הקודמות שהזכרנו. שכן פירוש החזו"א לכאורה דחוק בגמ' בנדה, וכמו כן הפוסקים לא הסכימו עם גישה זו, אלא הזכירו את הכלל שניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק מבלי להגבילו בתנאי שנאמר בפירוש שלא הוכרעה ההלכה כאחד הצדדים. מאידך גיסא, נראה שדעתו המקלה מאוד של האגרות משה, ג"כ לא התקבלה בפוסקים. ונראה שסברת הרשב"ץ היא, שמאחר ונחתם התלמוד הבבלי, כל מחלוקת שהוכרעה מכח יחיד ורבים, או שנראה בבירור מתוך הגמרא שהלכה כפלוני, חשיב כאיתמר הלכתא, שכן כל עם ישראל קיבל את הכרעות התלמוד הבבלי כהלכה פסוקה. משא"כ מחלוקות בפוסקים שאחר התלמוד, דבזה שייך שפיר למימר דלא איתמר הלכתא, וניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק (וזה דלא כהחזו"א, שאמר שאפילו במחלוקות שאחר התלמוד אמרינן הכי).

מחלוקת הט"ז והש"ך אם מדובר אף בדאורייתא

הט"ז ביר"ד (סימן רצג) כתב ליישב את מנהג העולם שלא חוששים לאיסור חדש בחו"ל, ע"פ הכלל הנ"ל שבשעת הדחק ניתן לסמוך על דעת היחיד, והכא נמי ישנה מחלוקת בתנאים אם יש איסור חדש בחו"ל או לא, ולא הוכרעה הלכה בפירוש בגמרא, ולכן ניתן לסמוך בשעת הדחק על המקל בזה.

ובנקודות הכסף (שם) העיר על דברי הט"ז, שא"א לומר סברא זו אלא באיסורי דרבנן, אבל לא באיסור חדש שאסור מה"ת.

ועל פי דרכנו למדנו שישנה מחלוקת הפוסקים האם הכלל הנ"ל שייך רק בדרבנן, או גם בדאורייתא, ויש לסייע לדברי הש"ך מהרשב"ץ הנ"ל.

אולם יש להעיר שבשו"ת הרשב"ש (בנו של הרשב"ץ) (סימן תקיג) כתב שמסתימת לשון הרשב"א בתשובה (סימן רנג, הנ"ל) נראה שאפילו בדאורייתא ניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק. וכן נראה גם מדברי האו"ז שיובא להלן.

דברי המשנה בעדויות

לסיום נביא את דברי המשנה בעדויות, שע"פ פירוש כמה מהראשונים אומרת בדיוק את הכלל שניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק, וזו למעשה הסיבה שדברי היחיד בכלל הוזכרו (וגם זה דלא כהחזו"א⁵).

במשנה בעדויות (פ"א מ"ה) שנינו: "ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין? שאם יראה בית דין את דברי היחיד - (ו)יסמוך עליו⁶, שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין, היה גדול ממנו בחכמה אבל לא במנין במנין אבל לא בחכמה אינו יכול לבטל דבריו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין". ע"כ. ובתוספתא שם אומר ר' יהודה ש"לא הוזכרו דברי יחיד בין המרובין אלא שמא תיצרך להן שעה ויסמכו עליהן".

ועפ"ז הסביר הראב"ד (בפירושו הראשון) שמש"כ שדברי היחיד הוזכרו כדי שיוכלו לסמוך עליו, היינו בשעת הדחק (ומש"כ בהמשך, שאין בי"ד יכול לבטל וכו', היינו שאילולא דברי היחיד לא היו יכולים בי"ד האחרון לחלוק על בי"ד הראשון, אלא הם זקוקים לפחות לדעה אחת מבי"ד הראשון שיוכלו לסמוך עליו).

וכיר"ב כתב האר"ז (ח"א, הלכות ערלה חדש ושביעית סימן שכח) בנידונו לגבי ספק חדש בחו"ל, שניתן לסמוך בשעת הדחק על ת"ק, וסייע לכך מהמשנה בעדויות הנ"ל.

סיכום

בגמ' בנדה (ט ע"ב) מובא כלל דהיכא דאיתמר הלכתא לא סומכין על היחיד אפילו בשעת הדחק, אבל היכא דלא איתמר הלכתא – ניתן לסמוך על היחיד בשעת הדחק.

וראינו שתי מחלוקות בדבר:

א. האם הכלל הזה נכון גם בדאורייתא או רק בדרבנן. לדעת הרשב"ץ והש"ך אין אומרים כן אלא באיסורי דרבנן, ואילו לדעת הט"ז אומרים כן אף באיסורי תורה, וכן הבין הרשב"ש בדעת הרשב"א.

---

5. שהרי לפי החזו"א כל שישנה מחלוקת יחיד ורבים, חשיב כאיתמר הלכתא, ואי אפשר לסמוך על דברי היחיד.

6. התו"ט מעיר שלפי חלק מפירושי הראשונים אין לגרוס את האות וא"ו, אלא זוהי התשובה לשאלת המשנה – מדוע שנו את דברי היחיד – כדי שנוכל לסמוך על דבריו.

ב. מה נחשב לאתמר הלכתא – לדעת החזו"א אם דעה מסויימת התקבלה בין הפוסקים הדבר נחשב כאיתמר הלכתא ולא ניתן לסמוך על החולק אף בשעת הדחק, ורק כאשר נאמר במפורש שלא הוכרעה ההלכה אז ניתן לסמוך על דעת יחיד בשעת הדחק. לעומת זאת לפי האגרות משה ניתן לסמוך אפילו על דעת יחיד במחלוקות תנאים. ודעה ממוצעת היא דעת התשב"ץ, שמה שנקבע במשנה או בתלמוד כדעת יחיד חשיב כאיתמר הלכתא, שאין הלכה כאותו יחיד, וניתן לסמוך על דעת יחיד רק במחלוקות הפוסקים. וכן נראה עיקר.